

heemkunde kring
DE VIERSCHAER
WOUW

3/4-'97

De Wouwse steenfabrieken

II. Kleine steenovens tussen 1400 en 1925

Als vroeger grote bouwwerken opgetrokken moesten worden, was het gebruikelijk dat een veldoven werd gebouwd waar de stenen gebakken werden. Voorwaarde was natuurlijk wel dat er geschikte leem in de grond zat die gebruikt kon worden voor het bakken van stenen. Bij het Wouwse kasteel moeten vroeger ook van dergelijke ovens gestaan hebben. In 1488 kwam Jan de Steenbacker van Brecht naar Wouw *„ende heeft de aerde aldaer gevisenteirt om steenen te backene”*. Hij kreeg daarbij hulp van een aantal mensen die *„de aerden alomme delven ende sueken”*¹⁾

Verder staat in de rentmeestersrekening van de Raad- en rekenkamer te lezen dat in 1489 Luyck Gevaerts, steenbakker, vijf ovens in gebruik stelde en in elke oven 60.000 stenen bakte. De stenen werden hoogst waarschijnlijk gebruikt voor de bouw van de hoeve Smallebeek. Meus de Potmaker bakte in 1492 nog eens 94.000 stenen bij het Wouwse kasteel.²⁾

In 1493, toen aan de versterking van het kasteel werd verder gewerkt, was Meeus den Steenbacker van Ossendrecht actief met *„67 duizend steenen die hij ghemaect heeft ende ghebacken neffens thof... den selven van 83 duizend steenen, die hij tot Moerstraten heeft ghebacken..”*

Uit rentmeestersrekeningen weten we ook dat deze veldovens gestookt werden met turf *„16 lasten torven, die in den steenhoven, die aen thof is ghemaect verbornt sijn”*. Die turf was afkomstig uit Moerstraten want toen de 83.000 stenen gebakken moesten worden, noteerde de rentmeesters dat er nog aangevoerd moest worden: *„15½ last torven te mennenen van den moer tot Moerstraten om die 83 duizend steenen mede te backenen, die Meeus aldaer ghemaect heeft.”*³⁾

Meeus bakte nog één keer 80.000 stenen, maar later werden de stenen van elders aangevoerd. Sloomans trok de conclusie dat de steen

wellicht niet voldeed, maar een andere mogelijkheid is dat de grondstof uitgeput raakte. In totaal werden in de periode tussen 1492 en 1501 zo'n 11 miljoen stenen bij de versterking en verandering van het Wouwse kasteel gebruikt.⁴⁾

De percelen grond bij het Wouwse kasteel hadden allemaal namen, zo lag daar de Gansbeemt, die in latere stukken in tweeën was gedeelte. De percelen kregen de namen de Grote en de Kleine Gansbeemt. De Grote Gansbeemt was ruim vier gemeten groot en de rentmeester vermeldde dat er een steenoven op dit perceel gestaan had. De Grote Gansbeemt was gelegen aan de zuidzijde van het kasteel.⁵⁾

Een andere naam die aan een steenbakkerij herinnerde, was Steen(h)oven-heining. Dit perceel was gelegen aan de noordzijde van het kasteel.⁶⁾ Van dit soort steenbakkerijen werd soms ook bij grote boerderijen opgetrokken. Een aardig voorbeeld daarvan is de Wouwse molen. Die brandde in 1825 tot de steenzolder af en werd later weer opgebouwd. Op 30 maart 1825 dienden Jacobus Aarde, wonende te Wouw en Pieter Aarde, wonende te Esschen een verzoek in bij Gedeputeerde Staten om op een perceel heideveld onder Wouw dat eigendom was van Hendrikus van Mechelen uit Huijbergen

„.....te mogen overgaan tot het prepareren en stookten of bakken van de steenen, benodigd tot het weder opbouwen van hunnen afgebranden koren- en schorswindmolen.”

Het provinciaal bestuur reageerde snel en op 13 mei 1825 kwam de toestemming.⁷⁾

Veel meer gegevens zijn er over die klampovens niet bekend, pas aan het eind van de 19de eeuw zijn er op een gemakkelijke manier gegevens uit de archieven te halen. In dit artikel aandacht voor een aantal van deze veldovens. Ik wil daarbij meteen opmerken dat het overzicht zeker niet volledig is en dat de genoemde veld- of klampovens alleen maar dienen ter illustratie van het feit dat er in de gemeente Wouw heel

wat meer steenbakkerijen hebben gefunctioneerd dan de vier 'grote' ovens.

De steenbakkerij van Jacobus Backx

In de vergadering van burgemeester en wethouders van de gemeente Wouw van 21 maart 1841 kwam een verzoek aan de orde van Jacobus Backx. Hij was landbouwer onder Huijbergen en hij vroeg vergunning om een steenbakkerij te beginnen op een stuk heidegrond dat in de gemeente Wouw lag op de Wouwsche Heide.⁸⁾ Het perceel grond waar de steenbakkerij moest komen, was zijn eigendom en het Wouwse college besloot om het verzoek te publiceren zodat belanghebbenden bezwaar in konden dienen. En die bezwaren kwamen er ook, want toen burgemeester en wethouders van Wouw op 24 juli 1841 de aanvraag opnieuw bespraken, bleken de erven Dochez uit Bergen op Zoom bezwaar ingediend te hebben. Het stuk heide, dat bekend stond onder de naam Ouwervelden, was kadastraal bekend onder nummer G 379. Het had volgens Jacobus Backx een oppervlakte van 1 bunder, 15 roeden en 70 ellen en werd aan één kant begrensd door de weg en aan de drie andere zijden door percelen grond die eigendom waren van de erfgenamen van de familie Dochez. Die wezen het Wouwse college er op dat het perceel niet meer dan 33 ellen breed was en dat die geringe breedte al snel tot overlast zou leiden. Niet duidelijk is of hier geen sprake was van broodnijd, want de familie Dochez had zelf in de onmiddellijke nabijheid een steenbakkerij, zoals zal blijken uit de aanvraag van Louis Gihoul, die verderop besproken wordt.

Het college was van mening dat het bezwaarschrift gegrond was en wees het verzoek van Backx af, waarbij wel de opmerking werd gemaakt dat hij de vrijheid had om alsnog een geschikt terrein op te zoeken voor de vestiging van een steenfabriek en dan kon hij een nieuw verzoek aan het gemeentebestuur voorleggen. Hieruit mag blijken dat ook vroeger niet alle verzoeken zonder meer werden gehonoreerd.⁹⁾

Steenfabriek van Louis Gihoul

Twee jaar later, in 1943, kwam de volgende aanvraag. In de notulen van B en W lezen we:

„Is gelezen eene missive van de heere Districts Kommissaris van den 21 Februari 1843 no.122/1263 geleiddende eene requeste van den heer L.J.B.J. Gihoul, grondeigenaar wonende te Rijssel tenderende om vergunning tot het oprigten eener steenbakkerij onder deze gemeente op het perceel heide bij het kadaster bekend sectie G. no. 406, zijnde dit perceel gelegen in de nabijheid der reeds bestaande steenbakkerij van den heer Dochez... '10)

In opdracht van Gedeputeerde Staten werd een zitting gehouden waarop bezwaren konden worden ingebracht tegen de voorgenomen vestiging van de steenbakkerij.

Net als tegenwoordig schreef de gemeente de eigenaren van grond in de directe omgeving aan en één van hen was Nicolaas Anthonius Gommarius Dochez een steenbakker die in Bergen op Zoom woonde. De vraag was of hij bezwaar had tegen de oprichting van de nieuwe steenbakkerij.

Waarschijnlijk voelde hij ook nu niets voor concurrentie. Dat liet hij echter niet op deze manier aan de gemeente weten. Hij gaf aan dat het perceel G 406 aan vijf percelen grensde, die zijn eigendom waren. (Het ging op de percelen G376, G382, G383, G388 en G389). Die wilde hij ontginnen en er 'mastbosschen' aanleggen. Door de aanleg van de bakkerij zou dit bos slecht groeien.

Dochez wees er verder op dat Gihoul eigenaar was van uitgestrekte mastbossen op de grens van Nederland en België en dat betekende de ondergang van Dochez'steenbakkerij, omdat het brandhout in België goedkoper was dan in dit deel van de provincie, waardoor hij niet meer zou kunnen concurreren.

Tenslotte wees Dochez op het feit dat Gihoul erg bemiddeld was en dat hij zelf met de steenbakkerij in zijn onderhoud moest voorzien. Hij vroeg de gemeente daarom de vergunning te weigeren!¹¹⁾

Het Wouwse college stuurde het bezwaarschrift door naar Gedeputeerde Staten en op 6 juni 1843 gaven die aan Gihoul toestemming om de steenfabriek te beginnen. In de B & W-vergadering van 23 juni 1843 werd de zaak met een simpele mededeling afgedaan:

*Gedeputeerde Staten schreven dat: "....aan den Heer Louis Jean Bapstiste Julien Gihoul, grondeigenaar wonende te Rijsel, autorisatie wordt verleend tot het oprigten eener steenbakkerij op een perceel heide gelegen onder deze gemeente."*¹²⁾

Steenfabriek Adriaan Nelen/Adriaan Backx

Op 1 februari 1856 lag een volgend verzoek bij de gemeente Wouw op tafel. Nu van Adriaan Nelen, een landbouwer uit de gemeente Wouw en Adriaan Backx, van beroep bouwman en hij woonde in de gemeente Huijbergen. Zij vroegen toestemming om op een stukje heide (sectie G. nr. 776) op Hoevenstijn een steenbakkerij te beginnen. Het stukje grond was eigendom van winkelier Johannes Hopmans uit Bergen op Zoom.¹³⁾

Uit de publicaties in het kader van de hinderwet die op 3 en 10 februari 1856 plaatsvonden, bleek dat het stukje grond een oppervlakte had van 24 bunder, 28 roeden en 20 ellen. Op 29 februari 1856 vroegen Gedeputeerde Staten aan de gemeente om een hoorzitting te houden om te zien of er bezwaar bestond tegen de aanvraag. Dat bleek niet het geval te zijn en G.S. gaven daarom toestemming om de steenbakkerij op te beginnen.¹⁴⁾

In de notulen van burgemeester en wethouder van 7 maart 1856 werd het besluit van Gedeputeerde Staten besproken.

....wordt behandeld een extract uit het register van de besluiten van GS van 29 februari 1856 waarbij aan

Adriaan Nelen, landbouwer wonenden binnen deze Gemeente en Adriaan Backx bouwman wonenden te Huijbergen de vereischte toestemming wordt verleend tot het oprigten eener steenbakkerij op een perceel heide gelegen op Hoevenstijn onder deze gemeente..¹⁵⁾

Steenbakkerij van Leopold Claessens

Op 3 juli 1868 kwam vanuit Den Bosch het bericht dat er weer een verzoek was ingediend om een steenbakkerij te beginnen. Aanvrager was L. Claessens c.s. die vergunning vroeg tot *"het oprigten eener steenbakkerij"*. Uit het proces verbaal bleek dat Leopold Claessens van beroep burgemeester was en Petrus van den Eijnden, de andere aanvrager, oefende het beroep van landbouwer uit. Beiden woonden in Essen en ze hadden zich tot G.S. gewend om vergunning om op een perceel heide (sectie G 213) een steenbakkerij op te richten.

De gemeente Wouw publiceerde het verzoek en er kwam zowaar bezwaar tegen de steenbakkerij van de zijde van Hector Catoir, een grondeigenaar uit Brussel. Deze verklaarde dat de twee aanvragers in de gemeente Essen op ongeveer 2000 ellen van de grensscheiding van de gemeente Wouw ook in het bezit waren van een steenbakkerij. Die lag in de nabijheid van dennenbossen die in het bezit waren van Catoir en zijn familie. Door de rook van de steenbakkerij was aan de bomen in de *"mastbosschen"* aanmerkelijk schade aangebracht; tot zelfs op 500 ellen was de schade *"aan de jonge bosschen zichtbaar"*.

Het perceel G 213 was maar 130 ellen verwijderd van jonge mastbossen van de klager. Hij diende daarom bezwaar in, omdat hij bang was voor nieuwe schade aan bomen en planten in de omgeving van de op te richten steenbakkerij. B en W van Wouw konden instemmen met die bezwaren en gaven op 28 juli 1868 aan dat de vergunning niet moest worden verleend.

Gedeputeerde Staten dachten daar anders over. Dat kwam door een advies dat de hoofdingenieur van de Waterstaat op 5 oktober 1868 uitbracht, waarin hij aangaf dat het bezwaar niet van dien aard was om de vergunning te weigeren. Gedeputeerde Staten willigden daarom het

verzoek in, waarbij wel aan een aantal voorwaarden voldaan moest worden:

1. De rookuitgangen boven de oven moesten minsten 6 ellen boven de begane grond liggen.
2. Als er in de toekomst schade bleek te zijn, moest het stoken gestaakt worden en dat mocht pas hervat worden als er een oplossing was bedacht.
3. Als die bezwaren niet werden opgelost, werd de vergunning ingetrokken.
4. Als na een jaar niet met de bouw begonnen was, verviel de vergunning.

Deze toestemming werd in Den Bosch op 9 oktober 1868 afgegeven.¹⁶⁾

Erg lang hebben al deze veldovens niet gewerkt. Meestal verdwenen ze weer als de leem uitgeput was. In het landschap is weinig of niets meer te merken van deze ovens. De 'gebouwen' verdwenen snel weer en alleen uit het feit dat hier en daar in het landschap een 'zonk' zit, is nog te zien dat hier in de vorige week activiteiten hebben plaatsgevonden.

Twintigste eeuw

Zelfs in de twintigste eeuw was het fenomeen 'veldoven' nog niet helemaal verdwenen. Direct na de Eerste Wereldoorlog ontstond de bekende veldoven van Koke Doggen in Wouwse Plantage. Wat oudere mensen weten nog precies waar die gestaan heeft.

Op 19 maart 1919 diende Jacobus Doggen (Koke) een aanvraag in om een steenfabriek op te richten op de percelen G 662 en 1988 bij de Zoom in Wouwse Plantage. En omdat de gemeente van mening was dat een hinderwetvergunning overbodig was, werd geen hoorzitting gehouden waarbij omwonenden of andere belanghebbenden bezwaren naar voren konden brengen. De vergunning werd op 22 maart 1919 verleend en daarbij werd bepaald dat de bakkerij vóór 1 juli 1919 in werking moest zijn.¹⁷⁾

Dankzij een brief die in het archief van de hinderwet bewaard is gebleven, weten we de juiste formulering van de aanvraag van de Nispenaar Koke Doggen.

„Ondergetekende Jacobus Doggen, landbouwer, wonende te Nispen P 107, geeft bij deze kennis dat hij voornemens is op het perceel, kadastraal bekend gemeente Wouw, sectie G n° 662 en 1988 eene steenbakkerij te maken, bestaande in het stoken van steen in 'klampen'.

....dat binnen den afstand van honderd meter van de plaats waar de inrichting zal worden geplaatst geen perceelen, aan anderen toebehoorend, zijn gelegen, terwijl binnen den afstand van 200 meter, bedoeld in art 5 n° 4 geene gebouwen of lokalen van aldaar bedoelde soorten zijn;

Redenen waarom hij UEdelachtbaren beleefd verzoekt hem, overeenkomstig de bepalingen van art. 10 der Hinderwet vergunning te willen verleen."¹⁸⁾

Doggen wilde het direct grootscheeps aanpakken, want hij vroeg de gemeente tegelijkertijd om een deel van de Paardendreef over te kunnen nemen in verband met de aanleg van zijn steenbakkerij.¹⁹⁾ De Paardendreef lag in die tijd op de plaats waar nu de Mariabaan ligt.

De steenbakkerij kwam er in elk geval. Over de hoeveelheid stenen die werd geproduceerd, het aantal arbeidskrachten dat er werkte en de juiste datum waarop de oven werd gesloten, lopen de meningen sterk uiteen.

Noten:

1. Het voormalige kasteel te Wouw door C.J.F. Sloomans in het jaarboek van De Ghulden Roos, 1943. blz. 104.
2. Zie Woide... die Wouda blz 84/85. (RR 1489/1490,18v; 1493/1494,19 [Gemeente-archief Bergen op Zoom Raad en Rekenkamer RR=rentmeestersrekening.]
3. Zie noot 1, blz 112.

4. Zie noot 1, blz 113.
5. Woide... die Wouda blz 103/104. (RR 1424/1425,8; 1439/1440,14v; 1445-1446,-13v; 1485/1486,17v; 1486/1487, 16; 1487-1488,2v)
6. RR 1487/1488,3;1484/1485,15v
7. AA Wouw 1811-1940, nr. 3760. (AA Wouw] P. Aerden, Oude Molenberg, herbouw afgebrande molen en bouw steenbakkerij. 1825
8. AA Wouw 2925. Notulen B en W van 21 maart 1841
9. AA Wouw 2926. Notulen B en W 24 juli 1841
10. AA Wouw 2926. Notulen B en W 3 maart 1843
11. AA Wouw 3766. Op 20 maart 1843 vraagt Louis Jean Baptiste Julien Gihoul, grondeigenaar wonende te Rijssel (in België) toestemming om over te mogen gaan tot "*oprigten eener steen-bakkerij op een stuk heide onder deze gemeente (G 406)*".
12. AA Wouw 2926. Notulen B en W 23 juni 1843.
13. AA Wouw 2928. Notulen B en W 1 februari 1856.
14. AA Wouw 3773. Vergunning van 29 februari 1856.
15. AA Wouw 2928. Notulen B en W 7 maart 1856.
16. AA Wouw 3782.
17. AA Wouw 3759.
18. AA Wouw 3888. Brief van 19 maart 1919.
19. Correspondentieregister van de burgemeester 1918/1921, blz 67. Een brief van 21 maart 1919 van Jacobus Doggen, wonende te Nispen P107.

Deze uitgave werd mede mogelijk
door de financiële steun van de
Drankencentrale "Wouw" B.V.